

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми: **“ФОРМУВАННЯ ВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ СПІЛКУВАННЯ У
ДІТЕЙ З СИСТЕМНИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ І РІВНЯ”**

Виконала здобувачка 2 курсу групи SoL1-M22z
ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.01 Логопедія
Оксана ППАШ

Керівник:
Юлія МИХАЛЬСЬКА,
кандидат психологічних наук

Рецензент:
Юлія ГАЛЕЦЬКА,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри логопедії та спеціальних методик

Кам'янець-Подільський – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВЕРБАЛЬНИХ КОМПОНЕНТІВ МОВЛЕННЯ В НОРМІ ТА ПАТОЛОГІЇ.....	6
1.1.Характеристика вербальних та невербальних компонентів мовленнєвої діяльності на етапі початкового оволодіння мовленням.....	6
1.2. Психолого-педагогічна характеристика дітей із системними порушеннями мовлення І рівня.....	14
Висновки до першого розділу.....	22
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЕРБАЛЬНИХ ТА НЕВЕРБАЛЬНИХ КОМПОНЕНТІВ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ ІЗ СИСТЕМНИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ І РІВНЯ.....	24
2.1. Організація та програма констатуючого експерименту.....	24
2.2. Аналіз результатів експериментального дослідження.....	37
Висновки до другого розділу.....	50
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ СПІЛКУВАННЯ У ДІТЕЙ З СИСТЕМНИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ І РІВНЯ.....	52
3.1. Організація та зміст логопедичної роботи з формування вербальних засобів спілкування у дітей з системними порушеннями мовлення І рівня.....	52
3.2. Модель формування вербальних засобів спілкування у дітей з системними порушеннями мовлення І рівня	64
Висновки до третього розділу	70
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	75

ВСТУП

Сучасний етап розвитку теорії та практики логопедії, характеризується підвищеною увагою до вивчення дітей із відсутністю вербальних засобів спілкування.

Аналіз спеціальної літератури, присвячений дослідженню особливостей мовленнєвого розвитку дошкільників з системними порушенням мовлення, представлений великою кількістю досліджень таких авторів, як Н. Бабич, Н. Гаврилова, Л. Давидович, Ю. Рібцун, Є. Соботович, В. Тищенко, Т. Філічева, М. Хватцев, Г. Чиркіна, С. Шаховська та ін. У психолого-педагогічній літературі більшість досліджень присвячена питанням формування експресивного мовлення, зокрема формуванню лексики та граматичної складової, корекції звуковимови та складової структури слова. На сьогодні представлені поодинокі роботи, що стосуються науково-методичних аспектів проблеми активізації мовленнєвої діяльності у дітей з системними порушеннями мовлення I рівня. У них зазвичай відсутні вербальні засоби спілкування, що призводить до порушення процесу взаємодії з оточуючими, а враховуючи, що мовлення є головним засобом комунікації, це негативно позначається загальному розвитку дитини.

Активізація мовленнєвої діяльності дітей із системними порушеннями мовлення I рівня на початкових етапах корекційного впливу потребує створення спеціальних диференційованих умов навчання з опорою на компенсаторні функції, провідну сенсорну модальність, використання варіативних та інваріантних технологій, застосування міждисциплінарного підходу.

Актуальність дослідження визначена пошуком шляхів оптимізації логопедичної роботи, які забезпечують активізацію мовленнєвої діяльності дітей з системними порушеннями мовлення I рівня, розробкою та впровадженням спеціальних умов диференційованого навчання, визначенням тактики та стратегії відбору методів, засобів та прийомів навчання.

Не дивлячись на значимість проблеми активізації мовлення у дітей з системними порушеннями мовлення I рівня ми помітили недостатню

розробленістю практико-орієнтованих підходів, що дозволяють здійснювати корекційно-логопедичну роботу. Це і зумовило вибір теми дослідження **«Формування вербальних засобів спілкування у дітей з системними порушеннями мовлення I рівня»**

Мета дослідження: визначити особливості формування вербальних засобів спілкування у дітей з системними порушеннями мовлення I рівня.

Об'єкт дослідження: вербальні компоненти у структурі мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження: диференційований підхід до формування вербальних засобів спілкування у дітей з системними порушеннями мовлення I рівня.

Завдання дослідження:

1. Провести міждисциплінарний аналіз науково-методичної літератури з метою виявлення проблеми появи вербальної комунікації у дошкільнят з системними порушеннями мовлення I рівня та з нормотиповим мовленнєвим розвитком.

2. Розробити зміст діагностичних методик для виявлення особливостей формування вербальних компонентів спілкування у дітей з системними порушеннями мовлення I рівня.

3. Експериментально дослідити особливості сенсорного та інтелектуального розвитку, ступінь сформованості мотиваційної та пізнавальної сфери, рівень сприйняття мовлення, стан вербальних компонентів спілкування у дітей з системними порушеннями мовлення I рівня.

4. Теоретично обґрунтувати, розробити та апробувати модель навчання, що забезпечує диференційований підхід до поетапного формування вербальних засобів спілкування у дітей дошкільного віку.

Методи дослідження: *теоретичні:* вивчення, аналіз загальної і спеціальної психолого-педагогічної та методичної літератури; *емпіричні:* спостереження; бесіда; констатувальний експеримент; *статистичні:* кількісний і якісний аналіз емпіричних даних та їх узагальнення.

Теоретична значущість:

- теоретично обґрунтовано комплексну методику дослідження вербальних компонентів мовлення, що дозволяє виявити умови реалізації диференційованого підходу до формування вербальних засобів спілкування у дітей з системними порушеннями мовлення I рівня

- визначено спеціальні педагогічні умови реалізації моделі диференційованої корекційної роботи щодо активізації мовлення на початкових етапах її формування у дітей з відсутністю вербальних засобів спілкування;

- обґрунтовано лінгвістичні та психологічні передумови, що забезпечують формування вербальних засобів спілкування дошкільників з системними порушеннями мовлення I рівня.

Практичне значення:

- розроблений та апробований діагностичний матеріал, спрямований на вивчення особливостей формування вербальних засобів спілкування у дітей з системними порушеннями мовлення I рівня;

- матеріали дослідження можуть бути включені до змісту лекційних, практичних та лабораторних занять для здобувачів освіти, які навчаються за напрямом Спеціальна освіта. Логопедія.

Експериментальна база: Мукачівський дошкільний навчальний заклад №5, Мукачівської міської ради.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на науковій конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. За результатами дослідження опубліковано наукову статтю.

Структура роботи. Дипломна робота магістра включає: вступ, три розділи, загальні висновки, список використаних джерел.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження, спрямованого на формування вербальних засобів спілкування дітей з системними порушеннями мовлення I рівня дозволили виявити особливості розвитку вербальних та невербальних компонентів мовленнєвої діяльності та дійти наступних висновків.

У дітей з недорозвиненням мовлення спостерігається невідповідність між рівнем мовленнєвого і розумового розвитку. Невербальний інтелект відстає у своєму розвитку, у зв'язку з цим темпи загального розвитку у таких дітей знижено, але навіть, незважаючи на це, невербальний інтелект значно перевищує рівень розвиток вербального інтелекту.

Відзначаються проблеми просторового гнозису: це проявляється у порушенні диференціації предметів і складових їх елементів за величиною, формою, розташуванням у просторі, у втраті можливості одночасно в цілому сприймати комплекс пред'явлених предметів, картинок, розуміти значення речень, граматичне оформлення і послідовність слів. Такі навички є базовими для цілого ряду розумових операцій, то відповідно їх порушення призводить, до того, що діти не можуть скласти ціле з частин, розмістити сюжетні картинки у певній послідовності тощо. В дітей цієї категорії відсутні вербальні засоби спілкування або використовуються лише звукові комплекси та звуконаслідування.

ЗНМ часто спостерігаються на фоні мінімальної мозкової дисфункції та характеризується в ранньому віці підвищеним м'язовим тонусом, підвищеною збудливістю, затримкою психомоторного розвитку. До трьох років проявляється моторна незграбність, виснаження, несформованість навичок інтелектуальної діяльності.

З метою вивчення стану невербальних та вербальних компонентів мовленнєвої діяльності було проведено експериментальне дослідження. В процесі якого було виділено умови для формування вербальних засобів спілкування дітей з системними порушеннями мовлення I рівня:

- диференційований підхід має здійснюватися з урахуванням структури

порушення;

- корекційно-логопедична робота має проводитися поетапно, паралельно розвиваючи всі компоненти мовленнєвої діяльності;

- на різних етапах навчання необхідно застосовувати різні прийоми з активізації та розвитку мовлення з урахуванням індивідуальних особливостей дитини.

Розроблені нами завдання передбачали можливість застосування різних методів дослідження залежно від індивідуальних особливостей дитини та з урахуванням вікових норм, що забезпечують адекватність запропонованих завдань.

Вивчаючи немовленнєві компоненти, що є передумовами мовленнєвої діяльності, ми провели дослідження: мотиваційної сфери, тобто пізнавальної активності при пред'явленні завдань; невербальних компонентів; ступеня сформованості перцептивної діяльності (слухове, зорове, тактильне сприйняття, увага та пам'ять), розумової діяльності (операції аналізу та синтезу, серіації, класифікації); визначення провідного сенсорного каналу (візуального, аудіального, тактильного). Вивчення мовленнєвих компонентів передбачало дослідження імпресивної та експресивної сторін мовлення та вивчення рівня розуміння зверненого мовлення.

Результати дослідження показали, що більшість дітей цієї категорії мають середній та низький рівень сформованості невербальних компонентів, зокрема у них спостерігається слабка мотивація або її відсутність, невербальні компоненти спілкування переважно не застосовуються, або застосовуються дуже рідко. Діти не реагують на жодні сенсорні стимули, незважаючи на те, що зір і слух у них збережені. Діти часто відмовляються від виконання завдань.

Обробка отриманих результатів дослідження вербального компоненту дозволила визначити особливості пасивного та активного словникового запасу у дошкільників з системними порушеннями мовлення I рівня: предметний активний словник у дітей цієї категорії практично відсутній або є вкрай

обмеженим з різних лексичних тем - іграшки, транспорт, одяг, режим, тварини тощо. При цьому, пасивний предметний словник відповідає віковій нормі.

Активний дієслівний словник практично відсутній; пасивний дієслівний словник бідний, але розуміння значень дієслів діти засвоюють краще, ніж прикметників. Займенники – практично відсутні. Відсутнє також розуміння питальних слів, зокрема діти краще розуміють питання без спеціальних питальних слів, тобто, за допомогою інтонації.

Аналіз результатів дозволяє відзначити, що діти з ЗНМ І рівня у вербальному мовленні використовують звуконаслідування і неповні слова. Деякі дошкільники промовляють лише голосні та їх поєднання. Таким чином, у дітей цієї категорії спостерігається несформованість лінгвістичних та психологічних передумов, що забезпечують активізацію мовленнєвої діяльності. Встановлено, що діти з відсутністю вербальних засобів спілкування є неоднорідною та варіативною групою, що потребує диференційованого підходу до формування вербальних засобів спілкування на початкових етапах корекційного впливу.

Визначено, що формування вербальних засобів спілкування дітей з системними порушеннями мовлення І рівня уможлиблюється з урахуванням спеціальних умов:

- застосування диференційованого підходу, що має здійснюватися з урахуванням структури порушення;
- проведенням корекційно-логопедичної роботи, що має проводитися поетапно, паралельно розвиваючи всі компоненти мовленнєвої діяльності;
- застосування різних прийомів з активізації та розвитку мовлення на різних етапах навчання, враховуючи індивідуальні особливості дитини.

Розроблено модель корекційно-логопедичної роботи, яка враховує поетапне формування вербальних засобів спілкування дітей з системними порушеннями мовлення І рівня з опорою на невербальні компоненти. Зокрема, методика формування вербальних засобів спілкування у дітей з системними порушеннями мовлення І рівня включає три розділи, які мають свої цілі,

завдання, кожен із яких є підготовчим шаблоном до наступного етапу корекційного навчання: 1. Формування психофізіологічної основи, що є відправною точкою для подальшої ефективної корекційно-логопедичної роботи. На цьому етапі передбачається використання ігротерапії, а головними засобами є різні іграшки та предмети. Цей розділ передбачав вирішення низки завдань: формування мотиваційної сфери; формування зорового контакту; формування цілеспрямованих дій; розвиток моторної імітації; розвиток розуміння простих інструкцій; 2. Розвиток вищих психічних функцій та формування початкових вербальних засобів, передбачає вирішення наступних завдань: розвиток слухового, зорового та тактильного сприйняття; формування розумових операцій; формування сенсорних еталонів; формування ритмічної структури слова; розвиток вербальної імітації на рівні голосних та звуконаслідувань; 3. Формування мовленнєвої діяльності, включав вирішення наступних завдань: розширення пасивного словника; активізація мовлення на рівні складів, слів та речень; розвиток ритмічної структури на невербальному матеріалі; формування складової структури слова.

Для вирішення цих завдань доцільно застосовувати альтернативні способи спілкування (візуально-фонетична система, піктограми, музично-ігрові прийоми), які сприятимуть підвищенню ефективності логопедичної роботи з формування вербальних засобів спілкування.

Таким чином, диференційований підхід здійснювався з урахуванням сформованості невербальних (мотиваційної сфери, застосування невербальних компонентів спілкування, провідного сенсорного каналу та особливостей перцептивної діяльності) та вербальних компонентів (імпресивної та експресивної сторони мовлення).

Перспективними напрямками дослідження цієї теми вважаємо апробацію моделі формування вербальних засобів спілкування у дітей з системними порушеннями мовлення I рівня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусина Л. Особливості довільної пам'яті у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. *Дефектологія*. 1999. № 4. С. 28–31
2. Богуш А. М. Мовленнєве спілкування як лінгводидактична проблема: навчально-методичний посібник. Одеса, 2006. 176 с.
3. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років : монографія. Київ Видавничий дім «Слово», 2004. 374 с.
4. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Харків: Ранок, 2012. 234 с.
5. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика. Київ: Вища школа, 2007. 542 с. 39.
6. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років : монографія. Київ : Видавничий дім “Слово”, 2004. 374 с.
7. Боряк О. В. Корекція просодичної сторони мовлення дітей старшого дошкільного віку з дизартрією засобами логопедичної ритміки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 18. С. 13–17.
8. Выготский Л. С. Мышление и речь. Москва : Лабиринт, 1999. 352 с. 80.
9. Выготский Л. С. Психология развития ребенка. Москва : Смысл, 2004. 512 с.
10. Гаврилова Н. С. Психологічна характеристика дітей з ЗНМ порушенням пізнавальної сфери кінетичного типу. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. С. 306–310
11. Глушенко К. О. Проблема формування комунікативної компетентності сліпоглухих дітей у спеціальній літературі США та Великої Британії : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03. Київ: Вид-во НПУ, 2009. 189 с.

12. Горецька О. В. Психологічні умови оптимізації спілкування батьків з дітьми дошкільного віку : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 Київ, 2009. 20
13. Кондукова С. В., Шеремет М. К. Фізіологічні і психологічні передумови мовленнєвого розвитку в нормі та патології. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Вип. 27. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. С. 5–7.
14. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід) : монографія. Київ, 2000. 336 с. 191.
15. Конопляста С. Ю. Агреговані результати загального клінічного скрінінгу психофізичного розвитку дітей із ВНГП. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. № 13. С. 43–50.
16. Конопляста С. Ю. Закономірності психічного розвитку дитини в нормі та при вроджених незрощеннях губи та піднебіння. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. № 9. С. 163–167.
17. Конопляста С. Ю., Сак Т. В. Логопсихологія : підручник для студентів ВНЗ Київ, 2010. 256 с.
18. *Кравченко А. І., Петрова Л. В.* Особливості мовленнєвої діяльності дітей, які не розмовляють. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*: матеріали ІХ Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції. Суми : ФОП Цьома С. П., 2020. 210 с
19. Крутій К. Л. Методика проведення індивідуальних занять із мовленнєво пасивними дітьми дошкільного віку. Запоріжжя : ТОВ “ЛІПС Лтд”, 2003. 320 с.
20. Ладивір С. О., Стадник Г. А. Розвиток пізнавальної активності дітей у процесі їхнього спілкування з батьками. Психологія. Київ : Рад. школа, 1990. Вип. 34. С. 53–59
21. Мартиненко І .В. Проблема труднощів у спілкуванні в загальних та

спеціальних психологічних дослідженнях. *Актуальні питання корекційної освіти* (педагогічні науки). Зб. наук. праць / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. Вип. IV. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2014. С.215–225.

22. Мартиненко І. В. Психолого-педагогічні підходи до діагностики комунікативної діяльності дітей із системними порушеннями мовлення. *Логопедія*. науково-методичний журнал. Київ, 2015. № 5. С. 38–46.

23. Мартиненко І. В. Проблема комунікативного розвитку дітей з системними порушеннями мовлення в дошкільному віці. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. № 27. С. 114–120.

24. Мартиненко І. В. Рефлексія в комунікативній діяльності дошкільників із системними порушеннями мовлення. *Наука і освіта. Психологія. Науково-практичний журнал Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Одеса, 2016. № 2–3. С. 68–74.

25. Мартиненко І. В. Роль емоцій у спілкуванні дітей в умовах мовленнєвого дизонтогенезу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. № 28. С. 312–317.

26. Мартиненко І. В. Теоретико-методологічні засади експериментального дослідження комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти*. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори - 2006, 2015. С. 198–208.

27. Мартиненко І. В. Труднощі у спілкуванні дітей із системними порушеннями мовлення. *Логопедія*. Науково-методичний журнал. Київ, 2015. № 6. С. 43–51.

28. Мартиненко І. В. Характеристика комунікативних рис особистості дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення. *Особлива дитина : навчання і виховання*. Науково-методичний журнал. Київ,

2015. № 4. С. 33–43.

29. Мартиненко І. В. Сучасні підходи до розвитку комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення в умовах дошкільного закладу. *Гуманітарний вісник ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди*. Київ : Гнозис, 2016. С. 504–511

30. Мартиненко І. В. Особливості комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення : монографія. Київ: ДІА, 2016. 304 с.

31. Мартиненко І.В. Характеристика особистісного профілю старшого дошкільника з системними порушеннями мовлення. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. № 29. С. 202–207.

32. Марченко І. С. Сучасні логопедичні технології у подоланні мовленнєвих розладів у дітей з порушеннями психофізичного розвитку. *Логопедія*. 2011. № 1. С. 41–44.

33. Міжнародна класифікація хвороб. Режим доступу: <https://medical-club.net/uk/information/mkb-10-klass-v-psihicheskie-rasstrojstva-i-rasstrojstva-povedeniya/>

34. Проскурняк О. І. Вплив індивідуально-психологічних особливостей на комунікативну діяльність розумово відсталих школярів. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2014. № 2. С. 75–82

35. Савицький А. М. Корекція мовленнєво-рухової діяльності у дошкільників з дитячою афазією : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03. Інститут спеціальної педагогіки АПН України. Київ, 2009. 183 с.

36. Савінова Н. В. Теоретико-методологічні засади диференційованої логопедичної корекції : монографія. Миколаїв НУК, 2012. 284 с. 393.

37. Сак Т. В. Диференційований підхід до навчання учнів з особливими освітніми потребами. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2014. Вип. 26. С. 215–219.

38. Сак Т. В. Індивідуалізація навчання учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2014. № 4. С. 18–23.
39. Сак Т. В. *Особлива дитина : від народження до 6 років*. Київ : Літера ЛТД, 2008. 144 с. 396.
40. Тарасун В. В. *Логодидактика : навчальний посібник для вищих навчальних закладів*. Київ: Вид-во Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2004. 356 с.
41. Тарасун В. В. *Превентивне навчання дошкільників з порушеннями мовленнєвого розвитку: монографія*. Київ: Правда Ярославичів, 1998. 224
42. Тищенко В. В. Загальний недорозвиток мовлення: перспективи подальших досліджень. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Серія соціально-педагогічна*. Т. 2. Вип. 23. Кам'янець-Подільський : Медобори, 2013. С. 396–405.
43. Тищенко В. В., Рібцун Ю. В. *Як навчити дитину правильно розмовляти : від народження до 5 років : поради батькам*. Київ: Літера ЛТД, 2006. 128 с
44. Трофименко Л. І. *Формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03*. Київ, 2004. 20 с.
45. Хохліна О. П. *Діяльність як базова категорія спеціальної психології. Актуальні проблеми соціології, психології та педагогіки*. Київ : Либідь, 2006. С. 132–138.
46. Хохліна О. П. *До проблеми формування діяльності школярів в умовах спеціального освітнього закладу. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський : Медобори, 2006, 2013. С. 379–389.
47. Хохліна О. П. *Методологічні й теоретичні основи психології: Навчальний посібник*. Київ: НАВС, 2014. 232 с.
48. *Хрестоматія з логопедії* / [за ред. Шеремет М. К., Мартиненко І. В.,

Коноплястої С. Ю]. Київ : КНТ, 2008. 360 с

49. Шеремет М. К. Актуальні проблеми спеціальної освіти. *Науковий часопис*. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. № 7. С. 79–81.

50. Шеремет М. К., Боряк О. В. Корекція просодичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією : навч.-метод. посіб. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. 192 с.

51. Шеремет М. К., Ревуцька О.В. Логопедія (корекційна робота при дислалії). Навч. посібник. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. 60 с